

З.С. Мухамбетова*, э.ғ.к., профессор м.а

А.Б. Темирова, э.ғ.к., қауымд. профессор

Г.Т. Кунафина, э.ғ.к., қауымд. профессор

Г.Қ. Нарбаева, магистр, аға оқытушы

«С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті» КеАҚ, Астана қ, Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: zamira250172@mail.ru

КӘСІПОРЫННЫҢ СҮТ ӨНДІРІСІНІҢ ТІКЕЛЕЙ ШЫҒЫНДАРЫ МЕН ӨЗІНДІК ҚҰНЫН ФАКТОРЛЫҚ ТАЛДАУ

Мақалада нақты кәсіпорын мысалында сүт өндірісінің тікелей өндіріс шығындарына экономикалық талдау жүргізілген. Өнім бірлігіне жұмсалатын шығындар бойынша әзірленген нормативтері ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының өндірістік-қаржылық қызметін бағалау, болжамды көрсеткіштерді есептеу, орта мерзімді жоспарлар мен бизнес-жоспарларды жасау, ауыл шаруашылығы құралымдарының оңтайлы параметрлерін айқындау кезінде практикалық қолданысқа ие болады, сондай-ақ ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің шығындарын субсидиялау жөніндегі бюджеттік бағдарламаларды жасау кезінде пайдаланылатын болады.

Мақалада сүт өндірісі бағытындағы нақты кәсіпорынға талдау жүргізу үшін қажетті мәліметтер сол кәсіпорынның ресми жылдық есептерінен алынды және жүйелендірілді (аналық және жас малдардың жалпы саны, жемшөп шығындары, материалдық шығындар, өндірістік қызметкерлердің орташа тізімдік саны, өндірістік қызметкерлердің жалақы қоры және т.б.); мал шаруашылығындағы нормативтердің құрамына және мал шаруашылығы бойынша жылдық жиынтық нормативінің мөлшеріне, шығындар баптарына әсер ететін негізгі факторлар анықталды; шығындардың әрбір элементі бойынша өндірістік шығындардың мөлшері мен құрылымының өзгеру тенденциясына талдау жүргізілді; барлық жастағы ірі қара малдың негізгі табыны мен малдың басына шаққандағы шығындар нормативтерін есептеу әдістемесі әзірленді; барлық жастағы ірі қара малдың негізгі табыны мен ірі қара малдың I басын ұстауға арналған шығындар нормативі баптар бойынша әзірленді (еңбек шығындары, еңбекке ақы төлеу, жем-шөп, амортизация, ағымдағы жөндеу, сумен жабдықтау, электр энергиясы, жанар-жағармай материалдары, көлік шығындары, сақтандыру сыйлықақылары үшін пайыздар).

Кілт сөздер: тікелей шығындар, экономикалық талдау, шығындар нормативі, жемшөп рационы, өзіндік құн, факторлық талдау, азықтандыру рационы, мал шаруашылығы, аналық мал басы, жемшөп шығындары, материалдық шығындар, экономикалық талдау.

Ключевых слова: прямые затраты, экономический анализ, норматив затрат, кормовой рацион, себестоимость, факторный анализ, рацион питания, животноводство, маточное поголовье, затраты на корм, материальные затраты, экономический анализ.

Keywords: direct costs, economic analysis, cost standard, feed ration, cost price, factor analysis, food ration, animal husbandry, breeding stock, feed costs, material costs, economic analysis.

JEL classification: P17

Кіріспе. Әлемнің барлық дамыған елдерінде адам қызметінің маңызды салаларының бірі сүт және сүт өнімдерін өндіру болып табылады. Инновациялық ветеринариялық биотехнологияларды пайдалана отырып, малдың денсаулығын аурулардан қорғаған кезде экологиялық қауіпсіз азық-түлік алуға болады. Ел халқын мал басынан алынатын азық-түлікпен қамтамасыз етудегі басты міндеттердің бірі мал шаруашылығын одан әрі дамыту болып табылады.

Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығын дамыту тәжірибесі көрсетіп отырғандай, өндірісті мақсатты жоспарлаусыз, оларда болып жатқан процестерді реттеусіз қызметтің жоғары экономикалық нәтижелеріне қол жеткізу қиын екенін анықтап отыр. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының басшылары ғылыми негізделген нормативтердің болмауына байланысты ауылдың әлеуметтік-экономикалық дамуының перспективалық жоспарларын, бизнес-жоспарларын, инвестициялық жобаларын әзірлеу және тиімділігін негіздеу кезінде, шаруашылықшілік жоспарлау және ресурстық әлеуетті ұтымды пайдалану тиімділігін айқындау кезінде қиындықтарға тап болады.

Жалпы ауыл шаруашылығында, атап айтқанда мал шаруашылығында ғылыми негізделген ресурстарды үнемдейтін технологияларды игеру жағдайында, өнім өндірудегі тікелей өндірістік шығындарды экономикалық талдау және малдың басына шаққандағы және өнім бірлігіне арналған шығындар нормативтерін есептеудің ғылыми негізделген әдістемелерін әзірлеу қажеттілігі туындайды.

Зерттеу барысында: есептік-сындарлы, нормативтік, экономикалық-статистикалық әдістер қолданылды.

Зерттеу мақсаты болып нақты кәсіпорын мысалында сүт өндірісінің тікелей өндіріс шығындарына экономикалық талдау жүргізу саналады. Алдына қойған мақсатқа жету үшін бірқатар міндеттерді шешу қажет, атап айтсақ: аталмыш кәсіпорын бойынша талдауға қажетті мәліметтерді жинау және оларды жүйелендіру; сүт өндірісімен байланысты шығындарды анықтау; сүт өндірісінің өзіндік құнын есептеу; сүт өндірісінің өзіндік құнына әсер ететін жеке факторларды талдау; ІҚМ 1 басына шаққандағы жемшөп рационының орташа құрылымын талдау, ІҚМ-ды тамақтандырудың нақты рационы мен ұсынылатын нормасын салыстырмалы талдау, сүт құнын арзандатуға субсидиялар алу үшін нормативтерді негіздеу.

Жинақталған материалдар бойынша тереңірек талдау жасауға болатын, бірақ та экономикалық көрсеткіштердің жеткіліксіздігінен және тапсырыс берушінің сұранысы бойынша, жоғарыда аталған міндеттерді анықтаумен шектелдік. ІҚМ-ды тамақтандырудың нақты рационы зерттеліп отырған кәсіпорынның орналасқан өңірін, яғни Атырау облысының ауыл шаруашылық жағдайының ерекшеліктерін ескере отырып жасалды. Зерттеу нәтижесінде авторлар, зерттеу объектісіне шаруашылық тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар беруге тырысты. Алынған нәтижелер зерттеу объектісіне мемлекеттік органдардан субсидия алу үшін де негіздеме болып табылады. Соңғы уақытта, авторлар, аталмыш мәселенің экономикалық аспектісін әрі қарай зерттеуді жалғастырмақ.

Әдебиетке шолу. Қазіргі уақытта әртүрлі әдеби көздерде ауыл шаруашылығы саласының шығындарын есепке алуға және өзіндік құнын есептеу мәселелеріне көп көңіл бөлінеді. Мәселен, ауыл шаруашылығы саласының есеп тұжырымдамасы өндіріс шығындарын есепке алу, шығындарды есептеу және талдау ретінде ашылады. Бұл өндірістік есеп жүйесінде өндіріс өнімдерінің жекелеген түрлерінің құнын (өзіндік құнын) және аяқталмаған өндіріс қалдықтарын бағалау үшін өндіріс шығындары анықталғанын көрсетеді, бұл сатылған өнім бойынша пайданы есептеу және сыртқы есептілікті жасау үшін қажет.

Өзіндік құн - бұл өндірісте тұтынылатын материал, қаражат және еңбекақы ақшалай түрде көрсетілген құнның жеке бөлігі. Бұл экономикалық категория, ол өндіріс процесінің бастапқы және жалпылама көрсеткіші болып табылады. Сонымен қатар, А.П. Кучериннің айтуынша, ауыл шаруашылығы өнімдерінің құны мен бағасын салыстыру өндірістің рентабельділігін, (тиімділігін) немесе шығынын көрсетеді [1].

Ал ресейлік Головина Т.А. «тікелей шығындар» термині туралы түсінік береді. Автор тікелей шығындар кәсіпорынды сыртқы ортада ұсынудың шешуші көрсеткіші екенін айтады, өйткені тікелей шығындар - бұл ұдайы өндіріс процесін қамтамасыз ететін материалдық, еңбек және қаржылық ресурстардың шығыны [2].

А.Т. Альборовтың айтуы бойынша, тікелей шығындарды басқару және осы негізде қаржылық нәтижелерді қалыптастыру үшін сүт өнімдерін өндіруге кететін шығындарды есепке алу әдістерінің бірі - оларды негізгі және қосалқы өнімдер арасында бөлу негізінде өнімнің өзіндік құнын есептеу [3].

С. Буяновтың пікірі бойынша, өзіндік құнын есептеу кезінде шаруашылықта алдын ала белгіленген бағамен бағаланған жанама өнім (көң) шығындардың жалпы сомасынан шегеріледі, ал қалған сома негізгі өнімнің өзіндік құнын құрайды. Сүтті мал шаруашылығындағы сүт табынын ұстауға арналған шығындарды негізгі екі өнім арасында бөліп қарастырады – сүт және төлі (бұзауы) арасында – ол жемшөптің алмасу энергиясына сәйкес жүзеге асырылады. Сүт табынына жұмсалатын шығындардың – 90% сүтке (жанама өнім – көнді шегергенде), ал төліне - 10% жұмсалады. Калькуляциялаудың осы есептеу әдісін іс жүзінде қолданғанда, жанама өнімдер әдеттегідей барлық уақытта табысқа қосыла бермейді, нәтижесінде негізгі өнімнің өзіндік құны жасанды түрде жоғарылайды. Сонымен қатар, әр түрлі ұйымдарда жанама өнімді бағалаудың әр түрлі әдісі бар [4].

2003 жылғы 6 маусымдағы № 792 ауылшаруашылық ұйымдарындағы өнімнің (жұмыстардың, қызметтердің) өзіндік құнын есепке алу және есептеу бойынша ресейлік әдістемелік ұсыныстарға сәйкес, сүт табыны бойынша ірі қара мал өнімінің нақты өзіндік құнын есептеу объектілері сүт (өлшем бірлігі – 1 центнер) және төлі (бұзауы) (өлшем бірлігі - 1 бас) саналады.

Әдістемелік ұсынымдардың 65.1-тармағына сәйкес сүт пен төлдің нақты өзіндік құны келесідей анықталады: өндіруші – сиырлар мен бұқаларды ұстауға кететін шығындардың жалпы сомасынан оны алуға кететін (көң, жүн және т.б.) нақты шығындар және қайтарылатын материалдардың құны алынып тасталады. 2000 жылдан бастап жанама өнімдер оны алудың нақты шығындарының сомасы бойынша бағаланады. Қалған сома сүт пен төл арасында (өлі туылған бұзауларды есептемегенде) келесідей бөлінеді: сүтке – шығындардың 90%, төлге – шығындардың 10% [5].

Бұл әдісті қазақстандық ғалымдар да ұстанады. А.Е.Ахметова мен Г.Ж. Абдыкерованың пікірінше, сүтті мал шаруашылығы өнімдерін өндіру белгілі бір шығындармен байланысты. Өндіріс процесінде еңбек жұмсалады, еңбек құралдары мен еңбек заттары қолданылады. Ұйымның ақшалай түрде көрсетілген өнімді өндіруге және сатуға жұмсаған барлық шығындары өнімнің өзіндік құнын құрайды. Өзіндік құн - ауылшаруашылық ұйымының барлық өндірістік және экономикалық қызметінің сапалы жағын сипаттайтын өндірістік ресурстарды тиімді пайдаланудың маңызды көрсеткіші. Өнімнің өзіндік құнын дұрыс есептеу өте маңызды: бухгалтерлік есеп неғұрлым жақсы ұйымдастырылған болса, есептеу әдістері неғұрлым жетілдірілген болса, талдау арқылы өнімнің өзіндік құнын төмендету резервтерін көрсету оңай болады [6].

Экономика ғылымдарының кандидаты, профессор В. Назарова сүтті мал шаруашылығында өзіндік құнды есептеу объектілері: негізгі табын бойынша - сүт және төл, жас малды өсіру және ересек малды бордақылау бойынша - тірі салмағының өсуі және малдың жалпы тірі салмағы болып табылатынын жазады [7].

Негізгі сүт табыны бойынша өнімнің өзіндік құны шығындарды алып тастау және бөлу әдісін қолдана отырып анықталады.

Алынған сүт пен төлдің құнын есептеу үшін «негізгі табын» аналитикалық шотында ескерілген шығындардың жалпы сомасынан жанама өнімнің құны алынып тасталады:

- көң (көң шығындары қоқыстың құнына және оны жинауға жұмсалатын шығындарға, оның ішінде көң қоймасынан шығару жөніндегі техникалық құралдардың амортизациясына, көң жинақтағыштардан алу және сақтау жөніндегі шығындарға сүйене отырып айқындалады);

- шикі шаш, жүн-балқыту (өзіндік құны есептелмейді, бірақ есепті кезеңде мамандармен есептік баға ретінде анықталған шартты бағалауда қолданылады);

- өлген жануарлардың терісі мен кәдеге жаратылған өлекселері (сатылуы мүмкін баға бойынша).

Жанама өнімнің құны оны шаруашылықта одан әрі пайдалануға немесе сатуға жататын жағдайда анықталады. Егер ол өндіріс қалдықтары ретінде бағаланса, оның құны негізгі өнімнің құнын айқындау кезінде шығындардың жалпы сомасынан алынып тасталмайды. Талданатын шаруашылықтарда жанама өнімнің құны негізгі өнімнің құнын анықтау кезінде шығындардың жалпы сомасынан алынып тасталмайды.

Осы жағдайларды ескере отырып, қалған шығындарды негізгі өнімнің - сүт пен төлдің жалпы шығуына жатқызған жөн. Осы біріктірілген өнім түрлерінің арасындағы шығындар жемшөптің айырбастау энергиясының шығындарына сәйкес бөлінеді: сүтке-90%, төлге - 10%.

1 центнер сүттің өзіндік құны оны өндіруге кететін шығындардың сомасын алынған сүттің физикалық салмағына бөлу арқылы есептеледі, ал төлдің өзіндік құны - оған жатқызылған шығындарды төл бастарының алынған санына бөлу арқылы есептеледі. Негізгі табынды ұстау бойынша нақты шығындарды есепті кезеңнің соңында ғана есептеуге болатындықтан және өнімнің қозғалысы күн сайын дерлік, есепті кезең ішінде болатындықтан, сүт пен төл есептік құны бойынша бағаланады. Есептік кезеңнің соңында есептік құн түзетіледі [8].

Ауыл шаруашылығындағы тікелей шығындарды есептеудің қазақстандық әдіснамасы осы күнге дейін толық жетілдірілмеген. Аталмыш мәселе бойынша микроэкономикалық деңгейде нақты зерттелген ғылыми жұмыстар да аз.

Негізгі бөлім. Сүт өндірісіндегі тікелей өндірістік шығындарды талдау Қазақстан Республикасының Атырау облысына қарасты сүт өндірісімен айналысатын жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің ресми мәліметтері негізінде жасалды.

Бүгінгі күні Атырау облысы аумағында салынған 1000 басқа арналған сүт-тауар кешені, өңірдегі алғашқы индустриялық үлгідегі мал шаруашылығы кәсіпорны.

Кешен жоғары әлемдік талаптарға сай келеді. Кешенде бүгінде әлемдік сүт шаруашылығында қолданылатын заманауи технологиялар енгізілген. Корпустарда жоғары технологиялық батыс жабдықтары орнатылған, шаруашылықтағы голштино-фриз малы әлемдегі ең жоғары генетикалық әлеуетке ие.

Кешен сауын сиырларын ұстауға арналған екі блокқа және сүт өнімдерін өңдеу және өндіру блогына қосылған сауу блогынан тұрады. Төлдеуге арналған жұмсақ төсек-орындары мен оқшаулауы бар ыңғайлы жеке бокстары бар ыңғайлы ашыту алдындағы және мал төлдететін бөлімшелер салынды.

Сүттің жоғары сапасы 60-70%-ға кешенде жұмыс істейтін заманауи сауу залдарымен қамтамасыз етілген.

Кешенде компанияның ең заманауи көң шығару және сепарациялау жүйелерінің бірі орнатылған. Қалдықтарды қайта өңдеу және кәдеге жарату мақсатында тыңайтқыштар өндіру жөніндегі биокешен құрылған.

Кешен аумағында жемшөптің жылдық бір жарым қорына есептелген жемшөпті сақтауға арналған сүрлемдік-пішендік траншеялар көзделген.

Ірі қара малды толыққанды азықтандырумен қамтамасыз ету үшін гидропоникалық жүйе негізінде өскен астықтан жасыл жем өндіретін цех салынған. Гидропоникалық негізде жемдік жасыл жем өсіру модулінің құрылысы тәулігіне 10 тонна немесе жылына 3600 тонна жем өндіруге есептелген.

Сүт және салмақ өндірісіндегі негізгі табынның бір мал басына шаққандағы нақты шығындарды негіздеу бойынша есептеулер ЖШС ұсынған материалдарды ескере отырып жүргізілді.

2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша ЖШС сүт-тауар кешенінде 705 ірі қара мал басы ұсталады, оның ішінде 442 сиыр, бұл табын құрылымының 63% құрайды. 2021 жылы кешенде 3076 тонна сүт өндірілді, 1 жемдік сиырға сүт орташа есеппен 7 062 кг құрады.

ЖШС-ға 1130 га ауыл шаруашылығы алқаптары бекітілді, оның ішінде егістік - 830 га, шабындық - 300 га. Егістіктің жалпы алаңы 1180 га, оның ішінде дәнді дақылдар - 730 га немесе 61,9%, жемшөп дақылдары - 450 га немесе 38,1% қамтиды.

Жемшөп бойынша нақты шығындар ірі қара малдың әрбір өндірістік жыныстық жас тобы (сауын сиырлар, қысыр сиырлар) бойынша әрбір мал басына және 1 ц сүт есебімен белгіленді.

Өндірістік шығындар құрылымындағы жем құнының үлес салмағы «негізгі табын» тобы бойынша 1 бас малға 13% немесе 227,7 мың теңгені құрайды. Негізгі табынның санын, яғни 506 басты ескере отырып, жем шығысының құны (227, 7 мың теңге * 506 бас.) 115 210 мың теңгені құрады.

«Барлық жастағы жас малдар» тобы бойынша жемшөптің құны 1 басқа есептегенде 49425 теңгені және барлық жас малға (49,4 мың теңге * 259 бас.) 12801 мың теңгені құрады.

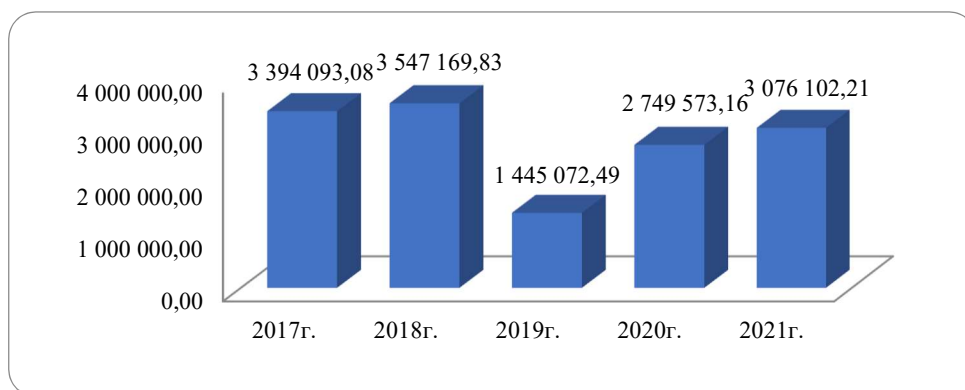
Жалпы, сүт кешені бойынша 2021 ж. жем құны (115210 мың+ 12801 мың) 128 011 мың теңгені құрады.

Есептеулер көрсеткендей, негізгі табынның 1 мал басына шаққандағы тікелей өндірістік шығындарды 868 566 мың теңгені құрайды.

Алайда, 1 мал басына шаққандағы тікелей шығындарды есептеу кезінде негізінен өнімнің толық (коммерциялық) өндірістік өзіндік құнын анықтауда қолданылатын және тікелей шығындардың орта есеппен 15% құрайтын үстеме немесе әкімшілік шығыстар ескерілмегенін атап өткен жөн.

Тұтастай алғанда, үстеме (әкімшілік) шығыстар жалпы өндірістік және жалпы шаруашылық мақсаттағы шығындар болып саналады, олар өнім өндірумен тікелей байланысты емес және олар өндірісті ұйымдастыру процесіне, сондай-ақ кәсіпорынға бірыңғай кешен ретінде қызмет етуіне байланысты.

2017-2021 жылдар кезеңінде берілген ақпаратқа сәйкес «Первомайский БК» ЖШС-де сүт өндіру төмендегідей көлемдермен сипатталады (1-сурет).

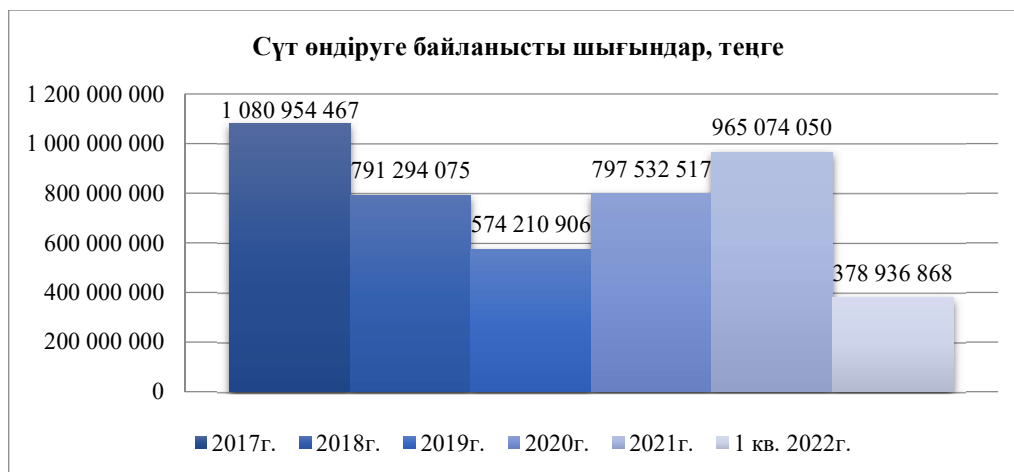

1-сурет. 2017 жылдан 2021 жыл кезеңіндегі шикі сүт өндірісінің жалпы көлемінің динамикасы*

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жоғарыда келтірілген суреттен көріп отырғанымыздай, барлық кезеңде өндірілген сүт көлемінің 317 991 кг-ға немесе 10,0%-ға төмендеуі байқалды. Сонымен қатар, 2019 жылы осы өнімнің белсенді құлдырауы байқалады. Мәселен, өткен жылмен салыстырғанда 2019 жылы 2 102 097 кг немесе 66,26% аз сүт өндірілді. Бұл, ең алдымен, 2018 жылы малдың жаппай өліміне байланысты. 2020 жылы сүт өндірісінің өсуі байқалады – 1 304 500 кг-ға немесе 90%-ға, 2021 жылы алдыңғы жылмен салыстырғанда - 326 529 кг-ға немесе 12%-ға артық сүт өндірген. Сонымен қатар, 2019 жылдың қорытындысы бойынша өндірістік көрсеткіштің шамамен - 66,26%-ға төмендеуі тіркелді.

Кәсіпорынның мәліметтері бойынша сүт өндіруге байланысты шығындардың жалпы сомасының динамикасы келесі суретте көрсетілген.

2-сурет. 2017 жылдан 2022 жылдың 1 тоқсанына дейінгі кезеңде сүт өндірісі шығындарының жалпы сомасының өзгеруі*

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

«Первомайское БК» ЖШС-нің ақпаратына сәйкес 2017 жылдан 2022 жылдың 1 тоқсанына дейінгі кезеңде сүт өндірумен байланысты шығындардың жалпы сомасы елеулі өзгерістерге ұшырады. Бұл ретте өткен жылмен салыстырғанда шығындардың едәуір төмендеуі 2019 жылдың қорытындысы бойынша – 506,743 млн. теңге құрады. Сонымен қатар, шығындардың жалпы сомасының айтарлықтай төмендеуі 2018 жылдың қорытындысы бойынша – 289,660 млн.теңгеге немесе 26,4%-ға, сондай-ақ 2020 жылы - 323,9 млн. теңгеге немесе 21,5%-ға төмендеген.

«Первомайский БК» ЖШС ұсынған өндірілген сүттің жалпы көлемі туралы және жоғарыда баяндалған суреттерде көрсетілген шығындардың жалпы сомасы туралы деректер негізінде сүт өндірудің өзіндік құнын есептеу шартымен жоғарыда баяндалған шығындарды бөлуді көздейтін әдіснамалық тәсілді қолдана отырып (сүтке – 90%, ұрпаққа – 10%) төмендегі деректерді алуға болады.

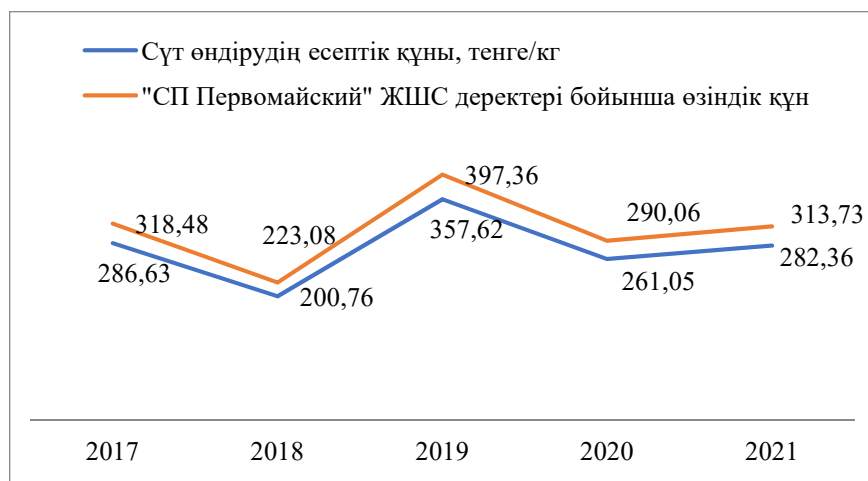
«Первомайский БК» ЖШС 2017 жылдан бастап 2021 жылға дейінгі кезеңде 1 кг сүттің өзіндік құнының талдау нәтижесі төмендегі кестеде және суретте көрсетілген.

1-кесте

2017 жылдан 2021 жылға дейінгі кезеңде 1 кг сүттің өзіндік құны (теңге)*

Талданатын кезең, жыл	«Первомайский БК» ЖШС деректері бойынша	Ғылыми әдіс бойынша
2017	318,48	286,63
2018	223,08	200,76
2019	397,36	357,62
2020	290,06	261,05
2021	313,73	282,36

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

3-сурет. 2017 жылдан 2021 жылға дейінгі кезеңдегі сүт өндірудің есептік құны, теңге/кг*

* Авторлармен құрастырылған

Жоғарыда келтірілген сурет кәсіпорында сүт өндірудің болжамды құнының толқын тәрізді өзгеруін көрсетеді. Осы көрсеткіштің мәнінің өзгеруі қарастырылып отырған кезең ішінде үздіксіз байқалады. Сонымен қатар, бұл өзіндік құнның өсуінің ең үлкен мөлшері 2019 жылға да тән. Мәселен, 2019 жылдың қорытындысы бойынша өткен жылмен салыстырғанда көрсеткіштің мәні 156,86 теңгеге немесе 78,1%-ға өсті, 2020 жылдың қорытындысы бойынша – 96,6 теңгеге немесе 27,0%-ға төмендеді, ал 2021 жылдың қорытындысы бойынша -2 1,31 теңгеге немесе 8,2%-ға ұлғайды.

Әрбір кәсіпорын үшін өнім өндірісінің көлемі мен шығындары қандай факторларға байланысты өзгеретінін анықтау маңызды. Осыған байланысты шаруашылық жүргізуші субъект ұсынған ақпаратты ескере отырып, авторлармен төменде мынадай факторлар қаралды.

Мал шаруашылығының жалпы өнімінің шығуына көптеген факторлар әсер етеді: жануарлардың азықпен қамтамасыз етілуі және олардың сапасы, ұстау және азықтандыру шарттары, табынның тұқымы мен құрылымы, білікті кадрлардың болуы және механикаландыру деңгейі, зоотехникалық және ветеринариялық-профилактикалық жұмыс деңгейі. Алайда, барлық факторлар мал басының өзгеруі және оның өнімділігі арқылы өнімнің шығуына әсер етеді [9].

ЖШС-де сүттің жалпы өндірісінің көлемі туралы деректер 2-кестеде келтірілген.

2-кесте

2017-2021 жж. кәсіпорындағы сүттің жалпы өндірісінің көлемі*

Көрсеткіштер /жылдар	Өлшем бірлігі	2017ж.	2018ж.	2019ж.	2020ж.	2021ж.	Ауытқу 2021 ж./2017 ж	
							%	+/-
Шикі сүт өндірісінің жалпы көлемі	тонна	3394,093	3547,169	1445,072	2749,573	3076,102	90,6	-317991
Сауын сиырлардың саны	бас	375	468	417	403	364	97,06	-11
Сауын сиырлардың өнімділігі	кг	29,67	24,85	11,39	22,37	27,71	93,4	-1,96

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Зерттелген кезеңде шикі сүт өндірісінің жалпы көлемінің төмендеуі байқалады. 2019 жылы сүтті сауудың 234,87%-ға (немесе 1949,021 тоннаға) айтарлықтай төмендеуі байқалды, сауын сиырлардың саны базистік жылға қарағанда 11,2%-ға (немесе 42 басқа) өсті. Осы кезеңде сауын сиырлардың өнімділігі 18,28 кг-ға немесе 260,5%-ға төмендеп, 11,39 кг-ға жетті, бұл жануарлардың рационасының теңгерімсіздігін көрсетуі мүмкін. Сол жылдары осы облыста мал жаппай қырылды.

Факторлардың әсерін есептеу үшін абсолютті айырмашылықтарды қолдандық. Шикі сүттің жалпы өндірісіне екі көрсеткіш те (мал басы және өнімділік) теріс әсер етті. Сауын сиырлар

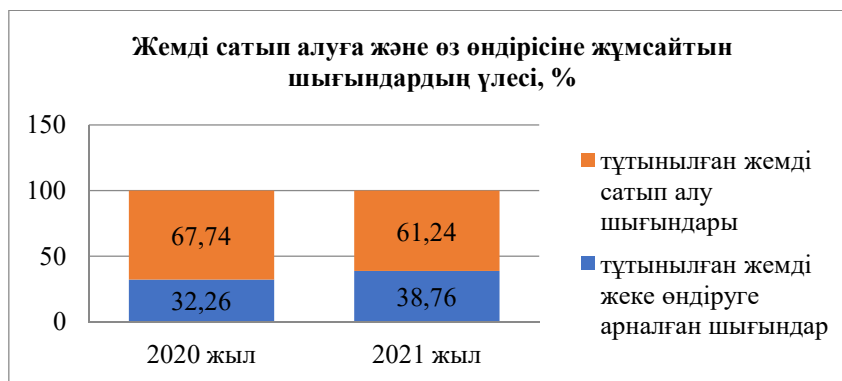
санының азаюы сүт өндіру көлемінің 326,37 кг-ға төмендеуін қамтамасыз етті, сүт сауудың 1 сиырға азаюы есебінен өнім өндіру көлемі 735 кг-ға төмендеді.

Жалпы, сауын сиырлар санының өсуі (18,6%) және сиырлардың өнімділігінің жоғарылауы (24,7%) жалпы сиырларға оң әсер етті

Мал шаруашылығында өндірістің материалдық сыйымдылығы бойынша шығындарды азайту, ең алдымен, жем-шөп шығындарын азайту арқылы қамтамасыз етілуі мүмкін. Азықты үнемдеуге жануарлардың жасын, олардың физиологиялық жай-күйін, жыл мезгілін және т.б. ескере отырып, рациондар дұрыс құрастырылған кезде қол жеткізуге болады.

Талдау нәтижелері бойынша тұтынылған жемді сатып алуға және өз өндірісіне кететін шығындар құрылымында жоғары өнімді малға кететін шығындар негізгі үлесті алатындығы байқалады. Сонымен қатар, тұтынылған жемді сатып алуға жұмсалған шығындардың жалпы сомасындағы жоғары өнімді малды азықтандыру шығындарының салмағы 2020 жылғы 36,35%-дан 2021 жылы 41,92%-ға дейін өсті, ал тұтынылған жемді өз өндірісіне жұмсалған шығындар бойынша тиісті үлес 2020 жылғы 47,89%-дан 2021 жылы 41,83%-ға дейін қысқарды.

Тұтастай алғанда, жем сатып алу шығындары шаруашылықтың мал азығына жұмсайтын жалпы шығындарының негізгі бөлігін алады, бұл төмендегі суретте айқын көрсетілген.

4-сурет. 2020 және 2021 жылдардағы тұтынылған жемді сатып алуға және өз өндірісіне жұмсалатын шығындардың үлесі, %*

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жоғарыда келтірілген суреттен көріп отырғанымыздай, жем-шөп шаруашылығының шығындарының жартысынан көбі оларды сатып алу шығындарынан тұрады. Сонымен қатар, олардың тиісті шығындардың жалпы құрылымындағы үлес салмағы 2020-2021 жылдары біршама төмендегенін көрсетті: 67,74%-дан 61,24%-ға дейін. Өз кезегінде, тұтынылған жемді өз өндірісінде жұмсайтын шығындардың салмағы керісінше өсті, яғни 32,26%-дан 38,76%-ға дейін.

Аталмыш кәсіпорын бойынша негізгі жемге жоңышқа, сүрлем, арпа, жемдік жүгері, бидай, астық қалдықтары жатады. Сонымен қатар, жемшөптің алғашқы екі түрі бойынша (жоңышқа, сүрлем) кәсіпорынның өзіндік өндірісі бар.

Сонымен қатар, кәсіпорын бойынша жем-шөп шығындарының жалпы сомасының өзгеруі жем массасының бірлік бағасының (өзіндік өндіріс шығындарының) өзгеруіне байланысты.

2020-2021 жылдары сатып алынған жем-шөп арасындағы бағаның айтарлықтай өсуі шабындық шөп бойынша 76%-ға, арпа 25%-ға өсті. Сонымен қатар, сүрлемнің бағасы айтарлықтай төмендеді. Осыған байланысты шабындық пен арпа шөптерін сатып алу шығындары едәуір өсті, ал сүрлем бойынша өз өндірісіне мұндай шығындар айтарлықтай төмендеді. Сонымен қатар, 2021 жылы малдың рационында жоңышқа, судан шөбі, шырынды жем, құрама жем түйіршік, жемшөп жүгерісі, бидай сияқты жем түрлерінің 2020 жылғы рационмен салыстырғанда азаюы байқалады.

Қорытынды. Сүт өндірісінің өзіндік құнын төмендету бойынша ұсыныстар. Өндіріске ұсыныстар:

1. Субъектінің өнімін өндірудің өзіндік құнын төмендетуге, ең алдымен, сүт бағытындағы ІҚМ-ға қолайлы азықтандыру рационын ескере отырып, оның жемшөп сатып алу және өндіру шығындарын төмендету арқылы қол жеткізуге болады.

Сүт өндіретін кәсіпорынның қызметінің ерекшелігі мен көрсеткіштерін ескере отырып, оның өнімдерін өндірудің өзіндік құнын қалыптастыруда жемшөп шығындары шешуші рөл атқарады. Бұл ретте аталған шаруашылық жүргізуші субъектінің ақпаратына сәйкес шығындардың осы санатының

үлес салмағы олардың жалпы сомасында соңғы жылдары ұлғаю үрдісін көрсетті. Тиісінше, осы кәсіпорында сүт өндірудің өзіндік құнының өзгеруі көбінесе жемшөп шығындарының өзгеруіне байланысты. Осыған байланысты, субъектінің өнімін өндірудің өзіндік құнын төмендетуге, ең алдымен, сүт бағытындағы малға қолайлы азықтандыру рационын ескере отырып, оның жемшөп сатып алу және өндіру шығындары төмендеген жағдайда қол жеткізуге болады. Осы шартты орындау сонымен бірге өндіріс процесінің сипаттамаларын, соның ішінде малды азықтандыру ерекшеліктерін, кәсіпорынның контрагенттерімен өзара әрекеттесуінің әртүрлі аспектілерін өзгерту қажеттілігін білдіруі мүмкін. Алайда, мұндай өзгерістердің ауқымы кәсіпорынның сыртқы жағдайлар мен өндіріс жағдайларына әсер ету қабілетімен шектелуі мүмкін.

2. Сүт өндірісін қолдау және кеңейту үшін шаруашылық жүргізуші субъектінің өзінің жемшөп базасын одан әрі дамытуы қажет.

Айта кету керек, жануарларды қажетті жемшөппен үздіксіз қамтамасыз ету жалпы сүт өндірісін қолдау мен кеңейтудің негізгі шарты болып табылады. Бұған шаруашылық жүргізуші субъектінің өзінің азық-түлік базасын одан әрі дамыту ықпал етуі мүмкін. Сонымен бірге, бұл дамуды экономикалық орындылық қағидаттарын сақтай отырып, модельдеу әдістерін, салыстырмалы талдауды, ұқсас сипаттамалары мен қызмет жағдайлары бар шаруашылықтардың тәжірибесін есепке алуды, алынған мәліметтер негізінде оңтайлы нұсқаларды таңдау арқылы жүзеге асыру қажет.

3. Болашақта кәсіпорында тиімділіктің үздіксіз мониторингі, экономикалық қызмет нәтижелерін терең талдау және болжау тетіктерінің жұмыс істеуін қамтамасыз ету қажет.

Субъектіні тұрақты дамыту мақсатында болашақта кәсіпорында тиімділіктің үздіксіз мониторингі, шаруашылық қызметтің нәтижелерін терең талдау және болжау тетіктерінің жұмыс істеуін қамтамасыз ету қажет. Бұл тетіктер салалық үрдістерді, туындайтын тәуекелдерді, сыртқы және ішкі орта факторларын тұрақты талдауды көздейтін элементтер болған кезде шаруашылық жүргізуші субъектінің экономикалық өзгерістерге жедел бейімделуін және қызметтің әртүрлі бағыттарының ұтымды және уақтылы өзгеруіне түрлене алады.

4. Сүт өндірісі мен ауыл шаруашылығы қызметіне арналған инновациялық әзірлемелерді мониторингілеу тетігінің жұмыс істеуін қамтамасыз ету.

Шаруашылық жүргізуші субъектінің жалпы дамуына және оның қаржылық нәтижелерінің жақсаруына сүт өндірісі мен ауыл шаруашылығы қызметіне арналған инновациялық әзірлемелерді мониторингілеу тетігінің жұмыс істеуін қамтамасыз ету де ықпал етуі мүмкін. Әртүрлі салаларда жаңа технологияларды кеңінен енгізу кезінде кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігі көбінесе олардың жаңа идеялар мен технологияларды зерттеу және қолдану мәселелеріндегі белсенділігіне байланысты болуы мүмкін. Осы мәселелердің маңыздылығын түсіну, сайып келгенде, кез-келген шаруашылық жүргізуші субъектінің артықшылықтарын қалыптастыруға немесе нығайтуға, соның ішінде әртүрлі шығындарды азайтуға ықпал етуі мүмкін.

Мал шаруашылығы өнімінің өзіндік құнын төмендетудің жоғарыда аталған жолдары мал шаруашылығы өнімін өндіру мен сатудың қаржылық нәтижесіне оң әсерін тигізеді.

Зерттеу Ғылыми зерттеу жұмысын атқару туралы келісім шарт № 01-СП-2022 (9X/22) ғылыми зерттеу жұмысын атқару туралы келісімшарт негізінде жүргізілді және осы келісім шарт негізінде қаржыландырылды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Раскалиев Т. Некоторые особенности создания стоимости молочных продуктов в Республике Казахстан // Экономика и статистика. – 2017. – № 3. – С. 58-61.
2. Oyewo B. Predictors of the effectiveness of management accounting function in Nigerian firms // Scientific Annals of Economics and Business. – 2017. – vol. 64. – № 4. – P. 487-512.
3. Alborov R., Kontsevaya S., Klychova G., Kuznetsovo V. The development of management and strategic management accounting in agriculture // Journal of Engineering and Applied Sciences. – 2017. – vol. 12. – №19. – P. 4979-4984.
4. Буянов С. Почему в Казахстане молоко стоит дешевле воды // Казах Зерно.kz. – 2016. – URL: <http://kazakh-zerno.kz/novosti/agrarnye-novosti-kazakhstan/225738-pochemu-v-kazakhstan-moloko-stoit-deshevle-vody>.

5. Сосненко Л.С., Гончаренко Г.В. Управленческие аспекты калькулирования себестоимости продукции молочного скотоводства // Экономический анализ: теория и практика. – 2012. – № 37 (292). – С. 46-52.
6. Ахметова А.Е., Абдыкерова Г.Ж. Совершенствование методического обеспечения систем управленческого учета и контроля затрат в молочном скотоводстве // Вестник Al-Farabi Kazakh National University. Серия экономическая. – 2018. – №4 (126). – URL: <https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/2044>.
7. Назарова В.Л., Назарова Н.В., Состав финансовой отчетности, её элементы и их признание. Статистика, учет и аудит. – 2012. – 4 (47). – С. 4-10. – URL: <http://rmebrk.kz/journals/2637/31708.pdf>.
8. Короткевич А.И. и др. Анализ хозяйственной деятельности. – БГУ, Экономический фак., Каф. банковской экономики. – Минск: БГУ. – 2018. – С. 163-165.
9. Кәсіпорынның 2017-2021 жылдық қорытынды есептері.

REFERENCES

1. Raskaliev T. Nekotorye osobennosti sozdaniya stoimosti molochnyh produktov v Respublike Kazahstan // Ekonomika i statistika. – 2017. – № 3. – S. 58-61 [in Russian].
2. Oyewo B. Predictors of the effectiveness of management accounting function in Nigerian firms // Scientific Annals of Economics and Business. – 2017. – vol. 64. – № 4. – P. 487-512.
3. Alborov R., Kontsevaya S., Klychova G., Kuznetsovo V. The development of management and strategic management accounting in agriculture // Journal of Engineering and Applied Sciences. – 2017. – vol. 12. – №19. – P. 4979-4984.
4. Buyanov S. Pochemu v Kazahstane moloko stoit deshevle vody // Kazah Zerno.kz. – 2016. – URL: <http://kazakh-zerno.kz/novosti/agnarye-novosti-kazahstana/225738-pochemu-v-kazahstane-moloko-stoit-deshevle-vody> [in Russian].
5. Sosnenko L., Goncharenko G. Upravlencheskie aspekty kal'kulirovaniya sebestoimosti produkcii molochnogo skotovodstva // Ekonomicheskij analiz: teoriya i praktika. – 2012. – № 37 (292). – S. 46-52 [in Russian].
6. Ahmetova A., Abdykerova G. Sovershenstvovanie metodicheskogo obespecheniya sistem upravlencheskogo ucheta i kontrolya zatrat v molochnom skotovodstve // Vestnik Al-Farabi Kazakh National University. Seriya ekonomicheskaya. – 2018. – №4 (126). – URL: <https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/2044> [in Russian].
7. Nazarova V., Nazarova N. Sostav finansovoj otchetnosti, eyo elementy i ih priznanie. Statistika, uchet i audit. – 2012. – № 4 (47). – S. 4-10 [in Russian].
8. Korotkevich A. i dr. Analiz hozyajstvennoj deyatelnosti. – BGU, Ekonomicheskij fak., Kaf. bankovskoj ekonomiki. – Minsk : BGU. – 2018. – S. 163-165 [in Russian].
9. Kasiporynnyn 2017-2021 zhyldyk korytyndy esepteri [in Kazakh].

Мухамбетова З.С., Темирова А.Б., Кунафина Г.Т., Нарбаева Г.Қ.

ФАКТОРНЫЙ АНАЛИЗ ПРЯМЫХ ЗАТРАТ И СЕБЕСТОИМОСТИ МОЛОЧНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация

Опыт развития сельского хозяйства РК показывает, что без целенаправленного планирования производства, регулирования происходящих в них процессов сложно достигнуть высоких экономических результатов деятельности. Руководители сельхозпредприятий из-за отсутствия научно-обоснованных нормативов испытывают затруднения при разработке и обосновании эффективности перспективных планов социально-экономического развития села, бизнес-планов, инвестиционных проектов, при внутривозрастном планировании и определении эффективности рационального использования ресурсного потенциала.

В условиях освоения научно обоснованных ресурсосберегающих технологий в сельском хозяйстве в целом и в частности в животноводстве возникает необходимость экономического анализа прямых производственных затрат в производстве продукции и разработки научно обоснованных методик расчета нормативов затрат на голову животных и на единицу продукции.

Разработанные нормативы затрат на единицу продукции найдут практическое применение при оценке производственно-финансовой деятельности сельхозпредприятий, расчетах прогнозных показателей, составлении среднесрочных планов и бизнес-планов, определении оптимальных параметров сельскохозяйственных формирований, а также будут использованы при составлении бюджетных программ по субсидированию затрат сельскохозяйственных товаропроизводителей

В статье проведен сбор и систематизированы данные, необходимые для проведения анализа (общее поголовье маточного поголовья и ремонтного молодняка, затраты на корма, материальные затраты, среднесписочная численность производственных работников, фонд заработной платы производственных работников и т.д.); определены основные факторы, влияющие на величину, содержание нормативов в животноводстве и статьи затрат, включающийся в сводный годовой норматив по животноводству; проведен анализ тенденции изменения размеров и структуры производственных затрат по каждому элементу затрат; разработана методика расчета нормативов затрат на 1 голову основного стада и молодняка КРС всех возрастов; разработан норматив затрат на содержание 1 головы основного стада и молодняка КРС всех возрастов разрезе статей (затраты труда, оплата труда с начислением, корма, амортизация, текущий ремонт, водоснабжение, электроэнергия, горюче-смазочные материалы, транспортные расходы, страховые взносы (премии), проценты за кредит и прочие затраты) при научно-обоснованной технологии (нормативные карточки).

Mukhambetova Z., Temirova A., Kunafina G., Narbayeva G.

FACTOR ANALYSIS OF DIRECT COSTS AND THE TOTAL COST OF A DAIRY PRODUCTION

Annotation

The experience of the development of agriculture in the Republic of Kazakhstan shows that it is difficult to achieve high economic performance without targeted production planning, regulation of the processes taking place in them. The heads of agricultural enterprises, due to the lack of scientifically sound standards, have difficulties in developing and justifying the effectiveness of long-term plans for the socio-economic development of the village, business plans, investment projects, in on-farm planning and determining the effectiveness of rational use of resource potential.

In the context of the development of scientifically based resource-saving technologies in agriculture in general and in particular in animal husbandry, there is a need for an economic analysis of direct production costs in the production of products and the development of scientifically based methods for calculating the standards of costs per animal head and per unit of production.

The developed standards of costs per unit of production will find practical application in assessing the production and financial activities of agricultural enterprises, calculating forecast indicators, drawing up medium-term plans and business plans, determining the optimal parameters of agricultural formations, and will also be used in drawing up budget programs to subsidize the costs of agricultural producers

The article collects and systematizes the data necessary for the analysis (the total number of breeding stock and repair young animals, feed costs, material costs, the average number of production workers, the wage fund of production workers, etc.); identifies the main factors affecting the amount, content of standards in animal husbandry and cost items included in the summary annual standard for animal husbandry; analysis of the trend in the size and structure of production costs for each cost element; a methodology has been developed for calculating the cost standards for 1 head of the main herd and young cattle of all ages; a cost standard has been developed for the maintenance of 1 head of the main herd and young cattle of all ages by article (labor costs, wages with accrual, feed, depreciation, maintenance, water supply, electricity, fuel and lubricants, transportation costs, insurance premiums (premiums), interest on the loan and other costs) with science-based technology (regulatory cards).

